ĢENERĀLADVOKĀTA MACEJA ŠPUNARA [*MACIEJ SZPUNAR*] SECINĀJUMI,
sniegti 2015. gada 16. jūlijā [1]

Lieta C-74/14

"Eturas" UAB
"Freshtravel" UAB
"Neoturas" UAB
"AAA Wrislit" UAB
"Visveta" UAB
"Baltic Clipper" UAB
"Guliverio kelionės" UAB
"Baltic Tours Vilnius" UAB
"Kelionių laikas" UAB
"Vestekspress" UAB
"Daigera" UAB
"Ferona" UAB
"Kelionių akademija" UAB
"Travelonline Baltics" UAB
"Kelionių gurmanai" UAB
"Litamicus" UAB
"Megaturas" UAB
"TopTravel" UAB
"Zigzag Travel" UAB
"ZIP Travel" UAB
pret
Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba

(Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (Lietuva) lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu)

Konkurence — LESD 101. panta 1. punkts — Saskaņotas darbības veidojošie elementi — Ceļojumu aģentūras, kas izmanto kopīgu datorizētu rezervācijas sistēmu — Maksimālās atlaides likmes ierobežojumi tiešsaistes režīmā pieejamām rezervācijām — Sistēmas administratora paziņojums par šo ierobežojumu — Saskaņota rīcība — Cēloņsakarība starp koncentrāciju un rīcību tirgū — Pierādīšanas pienākums — Nevainīguma prezumpcija

I – **Ievads**

1. Bieži citētajā analīzē par "saskaņotām darbībām" atbilstoši LESD 101. panta 1. punktam tiesnesis B. Vesterdorfs [*B. Vesterdorf*] kā ģenerāladvokāts rakstīja: "manuprāt, problēmu var reducēt līdz vienam jautājumam: kad tiesību pārkāpums izdarīts?" [2].

1 — Oriģinālvaloda – angļu.

2 — Skat. secinājumus lietā *Rhône-Poulenc*/Komisija (T-1/89, EU:T:1991:38, 939. lpp.).

2. *Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas* (Lietuvas Augstākā administratīvā tiesa) uzdod līdzīgu jautājumu, izskatot sūdzību par valsts kompetentās iestādes pieņemtā lēmuma, kurā atzīts, ka vairākas ceļojuma aģentūras saskaņoja saviem klientiem piemērojamās atlaižu likmes, spēkā esamību.

3. Lietas būtība ir tajā, ka pierādījumi par koncentrāciju pamatā ir saistīti ar darbībām, ko veica trešās personas – interneta rezervācijas sistēmas, ko izmantoja attiecīgās ceļojuma aģentūras, īpašnieks un administrators, kas noteica tehniskus ierobežojumus atlaides likmei un nosūtīja paziņojumu par šo ierobežojumu. Iesniedzējtiesai ir šaubas par to, vai šie pierādījumi atbilst nepieciešamo pierādījumu standartam, lai konstatētu LESD 101. panta 1. punkta pārkāpumu.

II – **Faktiskie apstākļi, procedūra un uzdotie jautājumi**

4. "*Eturas" UAB* (turpmāk tekstā – "*Eturas*") pieder ekskluzīvas tiesības uz tiešsaistes rezervācijas sistēmu *E-TURAS* (turpmāk tekstā – "*E-TURAS* sistēma"), un tā to arī vada.

5. Šo sistēmu kontrolē viens administrators un to var integrēt ceļojumu aģentūru, kas no *Eturas* ieguvušas licenci, individuālajās interneta vietnēs. *Eturas* standarta licences līgumā nav tādu noteikumu, kas ļautu administratoram mainīt ceļojumu aģentūru, kas izmanto sistēmu, sniegto pakalpojumu cenas.

6. 2010. gadā *Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba* (Lietuvas konkurences iestāde, turpmāk tekstā – "Konkurences padome") uzsāka izmeklēšanu, pamatojoties uz saņemto informāciju no viena no *E-TURAS* sistēmas lietotājiem, kurā bija teikts, ka ceļojumu aģentūras, kas izplata organizētos ceļojumus, savstarpēji saskaņo atlaides, kas tiek piedāvātas pircējiem, kuri tiešsaistē pērk ceļojumus *E-TURAS* sistēmā.

7. Šī izmeklēšana atklāja, ka zināmu laiku pirms apgalvotajiem ierobežojumiem *Eturas* direktors nosūtīja e-pastu vairākām ceļojumu aģentūrām, lūdzot tās balsot par atlaižu likmju samazināšanu no 4 % līdz 1 %–3 %. Lai gan lietas materiālos ir pierādījums, ka viena no attiecīgajām ceļojumu aģentūrām saņēma šo e-pastu, nav pierādījumu, vai pārējās ceļojumu aģentūras to saņēma vai atbildēja uz to.

8. 2009. gada 27. augustā plkst. 12.20 *E-TURAS* sistēmā tika ieviesti tehniski ierobežojumi, ierobežojot rezervācijas tiešsaistes režīmā pieejamās atlaides līdz 3 %.

9. Pirms tam tajā pašā dienā *E-TURAS* sistēmā sadaļā "Informatīvie paziņojumi" parādījās šāds sistēmas paziņojums (turpmāk tekstā – "2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojums"):

"Pēc ceļojumu aģentūru paziņojumu, ierosinājumu un vēlmju izvērtēšanas [..] mēs ļausim individuāli izvēlēties tiešsaistes atlaides no 0 % līdz 3 % amplitūdā. [..] Ceļojumu aģentūrām, kuras piedāvāja atlaides, kas pārsniedz 3 %, tās automātiski tiks [..] samazinātas līdz 3 %. [..]"

10. *Eturas* direktors apgalvoja, ka šāds paziņojums tika nosūtīts visām ceļojumu aģentūrām, kas lietoja šo sistēmu.

11. Netika ierobežota iespēja piedāvāt papildu atlaides individuālajiem klientiem (t.i., piedāvājot lojalitātes atlaides kodu).

12. Izmeklēšana tālāk atklāja, ka vairums ceļojumu aģentūru, kas pirms 2009. gada 27. augusta piemēroja atlaides likmi, kas augstāka par 3 %, pēc tam samazināja atlaides likmi līdz 3 %. Tomēr dažas ceļojumu aģentūras jau pirms 2009. gada 27. augusta piedāvāja zemāku atlaides likmi, un tās turpināja piemērot to pašu zemāko likmi. Dažas ceļojumu aģentūras pirms 2009. gada 27. augusta *E-TURAS* sistēmā nepiedāvāja pakalpojumus. Dažas citas attiecīgās ceļojumu aģentūras izmeklēšanas periodā *E-TURAS* sistēmā nepārdeva nevienu ceļojumu.

13. Savā 2012. gada 7. jūnija lēmumā Konkurences padome konstatēja, ka 30 ceļojumu aģentūras, kā arī *Eturas* laikā no 2009. gada 27. augusta līdz 2010. gada marta beigām ir piedalījušās pret konkurenci vērstās darbībās attiecībā uz rezervācijām piemērojamām atlaidēm *E-TURAS* sistēmā.

14. Saskaņā ar šo lēmumu pārkāpums sākās dienā, kad paziņojums par atlaižu samazināšanu parādījās *E-TURAS* sistēmā un atlaižu likme tika ierobežota ar tehniskiem līdzekļiem. Ceļojumu aģentūrām kā apdomīgiem tirgus dalībniekiem no šīs dienas vajadzēja zināt par šo ierobežojumu.

15. Konkurences padome uzskatīja, ka ceļojumu aģentūras, kas attiecīgajā periodā lietoja *E-TURAS* sistēmu un neizteica iebildumus, ir atbildīgas par pārkāpumu. Šīs aģentūras varēja saprātīgā veidā secināt, ka visi pārējie sistēmas lietotāji arī ierobežos savas atlaides līdz maksimums 3 %. Tāpēc tās informēja viena otru par atlaižu likmēm, kādas tās nākotnē plāno piemērot, un tādējādi netieši – ar netiešu vai klusējot izteiktu apstiprinājumu – izteica savu kopīgo vienošanos attiecībā uz rīcību attiecīgajā tirgū. Tālāk tā norādīja, ka šāda ceļojumu aģentūru rīcība attiecīgajā tirgū uzskatāma par tādu, kas veido saskaņotu darbību. Konkurences padome atzina, ka, lai gan *Eturas* nebija aktīva attiecīgajā tirgū, tai bija zināma loma pārkāpuma veicināšanā.

16. Tāpēc Konkurences padome konstatēja, ka *Eturas* un attiecīgās ceļojumu aģentūras ir pārkāpušas LESD 101. panta 1. punktu, kā arī *Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas* (Lietuvas Republikas Konkurences likums) 5. pantu, un noteica tām naudas sodus. Ceļojumu aģentūra, kura sniedza Konkurences padomei informāciju par pārkāpumu, tika atbrīvota no naudas soda atbilstoši iecietības programmai.

17. Prasītāji pamatlietā apstrīdēja Konkurences padomes lēmumu *Vilniaus apygardos administracinis teismas* (Viļņas Reģionālā administratīvā tiesa). Ar 2013. gada 8. aprīļa spriedumu šī tiesa daļēji apmierināja prasību un samazināja piemērotos naudas sodus.

18. Gan prasītāji pamatlietā, gan Konkurences padome iesniedza apelācijas sūdzību *Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas*.

19. Prasītāji pamatlietā apgalvo, ka viņi neiesaistījās saskaņotās darbībās LESD 101. panta 1. punkta vai valsts tiesību izpratnē. Attiecīgās ceļojumu aģentūras apgalvo, ka nav pierādīts to nodoms samazināt atlaides un ka tehniskie ierobežojumi bija vienpusēja *Eturas* rīcība. Daži prasītāji apgalvo, ka viņi neizlasīja sistēmas paziņojumu. Ņemot vērā sistēmas mazo nozīmi – ienākumi no *E-TURAS* sistēmā pārdotajiem ceļojumiem bija daļa no to kopējiem ienākumiem (t.i. 0,12 %, 0,2 % vai 0,0025 %) –, ceļojumu aģentūras tai rūpīgi nesekoja. Tās paskaidroja, ka lietoja šo sistēmu tiešsaistes pārdošanas ērtības dēļ, alternatīvu sistēmu trūkuma dēļ tirgū un pārmērīgi augstu izmaksu dēļ, lai izstrādātu pašas savas tiešsaistes sistēmas. Būtībā atlaides nebija ierobežotas, jo ceļojumu aģentūras saglabāja iespēju piemērot papildu lojalitātes atlaides individuālajiem klientiem.

20. Konkurences padome apgalvo, ka *E-TURAS* sistēma kalpoja prasītājiem kā līdzeklis savas rīcības saskaņošanai un izslēdza sapulču nepieciešamību, jo sistēmas lietošanas nosacījumi tiem ļāva panākt "gribas saskaņošanu" par atlaižu ierobežojumiem bez nepieciešamības tieši kontaktēties. Neiebilšana pret atlaižu ierobežojumiem ir līdzvērtīga netieši izteiktam apstiprinājumam. *E-TURAS* sistēma darbojās ar vienādiem nosacījumiem, to viegli varēja atpazīt ceļojuma aģentūru interneta portālos, un tajā bija informācija par piemērojamām atlaidēm. Ceļojumu aģentūras neiebilda pret piemērotajiem

ierobežojumiem un tāpēc viena otrai darīja zināmu, ka tās piemēro ierobežotas atlaides, tādējādi novēršot jebkādas neskaidrības par atlaižu likmēm. Prasītājiem bija pienākums būt piesardzīgiem un atbildīgiem, un tie nevarēja ignorēt vai neņemt vērā paziņojumus par rīcību, kas ietekmē to saimniecisko darbību.

21. *Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas* ir šaubas par LESD 101. panta 1. punkta pareizu interpretāciju un it īpaši par pierādīšanas pienākuma sadalījumu, piemērojot šo normu.

22. Iesniedzējtiesa norāda, ka šis aspekts ir izšķirošs, lemjot par to, vai Konkurences padome ir vai nav konstatējusi pietiekamus faktus, lai secinātu, ka ir bijis pārkāpums, un lai noteiktu brīdi, no kura aprēķināms pārkāpuma ilgums. No apstrīdētā lēmuma pamatojuma secināms, ka, nosakot pārkāpumu, Konkurences padome galvenokārt ir balstījusies uz 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumu. Tāpēc būtībā Konkurences padome ir piemērojusi prezumpciju, ka ceļojumu aģentūras, kas saņēma paziņojumu, zināja vai tām vajadzēja zināt par ierobežojumu.

23. Pēc iesniedzējtiesas domām, no vienas puses, ir iespējams uzskatīt, ka prasītāji lietoja *E-TURAS* sistēmu kopā ar saviem konkurentiem un tāpēc tiem bija pienākums rīkoties rūpīgi un pievērst uzmanību sistēmā atsūtītajiem paziņojumiem. Daži no tiem patiešām atzina, ka zinājuši par atlaižu ierobežojumiem un praksē ievērojuši šo ierobežojumu. Zinot, ka pret konkurenci vērstām darbībām piemīt slepenība, uz sistēmu balstīti pierādījumi tomēr, ņemot vērā visus lietas apstākļus, ir uzskatāmi par pietiekamiem. No otras puses, konkurences tiesību pārkāpumos piemērojama nevainīguma prezumpcija. Šajā lietā nav pierādījumu, ka prasītāji patiešām būtu izlasījuši sistēmas paziņojumu un sapratuši, ka tā ir saskaņota pret konkurenci vērsta darbība, ko īsteno visi sistēmas lietotāji.

24. Tāpēc iesniedzējtiesa vēlas noskaidrot, vai tikai sistēmas paziņojuma nosūtīšana par atlaižu ierobežojumiem šīs lietas apstākļos var būt pierādījums, kas ir pietiekams, lai apstiprinātu vai izvirzītu prezumpciju, ka uzņēmumi, kas piedalījās sistēmā, zināja vai tiem vajadzēja zināt par atlaižu ierobežojumiem, lai gan daži no tiem apgalvo, ka nezināja par ierobežojumiem, un daži nemainīja esošās atlaižu likmes vai pat attiecīgajā periodā nepārdeva nevienu ceļojumu *E-TURAS* sistēmā.

25. Šādos apstākļos *Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas* ar 2014. gada 17. janvāra lēmumu, kas Tiesā saņemts 2014. gada 10. februārī, lūdz sniegt prejudiciālu nolēmumu par šādiem jautājumiem:

“1) Vai Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. panta 1. punkts ir jāinterpretē tādējādi, ka situācijā, kad uzņēmumi piedalās šajā lietā raksturotā kopīgā datorizētā informācijas sistēmā un Konkurences padome ir pierādījusi, ka šajā sistēmā ir ieviests sistēmas paziņojums par atlaižu ierobežojumiem un tehniskie ierobežojumi atlaides likmes ievadīšanai, var uzskatīt, ka šie uzņēmumi zināja vai tiem vajadzēja zināt par sistēmas paziņojumu, kas ieviests datorizētajā informācijas sistēmā, un ka, neiebilstot pret šādu atlaižu ierobežojumu piemērošanu, tie ir klusējot izteikuši piekrišanu cenas atlaides ierobežojumam un tāpēc atzīstami par atbildīgiem par piedalīšanos saskaņotās darbībās atbilstoši LESD 101. panta 1. punktam?

2) Ja atbilde uz pirmo jautājumu ir noraidoša, kādi faktori būtu jāņem vērā, nosakot, vai uzņēmumi, kuri piedalījās kopējā datorizētajā informācijas sistēmā, pamatlietā esošajos apstākļos ir piedalījušies saskaņotās darbībās LESD 101. panta 1. punkta izpratnē?”

26. Šajā tiesvedībā rakstveida apsvērumus ir iesnieguši vairāki prasītāji pamatlietā [3], Lietuvas un Austrijas valdība, kā arī Komisija. Daži prasītāji pamatlietā, [4] Konkurences padome, Lietuvas valdība un Komisija sniedza mutvārdu paskaidrojumus tiesas sēdē, kas notika 2015. gada 7. maijā.

III – **Analīze**

A – *Ievads*

27. Šī lieta piešķir Tiesai retu izdevību interpretēt saskaņotas rīcības jēdzienu atsevišķi no jēdzieniem, kas saistīti ar līgumu vai uzņēmumu apvienību lēmumu [5].

28. Vispirms es atsaukšos uz mūsu Tiesas judikatūru par saskaņotām darbībām.

29. LESD 101. panta 1. punktā ir noteikts, ka aizliegti kā nesaderīgi ar kopējo tirgu ir: visi nolīgumi uzņēmumu starpā, uzņēmumu apvienību lēmumi un saskaņotas darbības, kas var iespaidot tirdzniecību starp dalībvalstīm un kuru mērķis vai sekas ir nepieļaut, ierobežot vai izkropļot konkurenci iekšējā tirgū.

30. Jēdzieni "nolīgums", "uzņēmumu apvienību lēmumi" un "saskaņotās darbības" no subjektīvā viedokļa aptver slepenu norunu formas, kurām ir viens un tas pats raksturs un kuras atšķiras tikai pēc to intensitātes un izpausmes veidiem [6].

31. Tiesa vairākkārtīgi ir nospriedusi, ka saskaņotas darbības jēdziens nozīmē koordinācijas veidu uzņēmumu starpā, kas, nesasniedzot stadiju, kad to starpā tiek noslēgts nolīgums vārda tiešā nozīmē, apzināti aizstāj praktisko sadarbību starp tiem, apdraudot konkurenci [7].

32. Attiecībā uz saskaņošanas kritēriju Tiesa ir atzinusi, ka Līguma noteikumi par konkurenci balstās uz jēdzienu, ka ikvienam saimnieciskās darbības subjektam neatkarīgi jānosaka politika, kādu tas plāno pieņemt kopējā tirgū. Šī prasība par patstāvību iestājas pret jebkādu tiešu vai netiešu kontaktu nodibināšanu starp saimnieciskās darbības subjektiem, ar ko uzņēmums ietekmē savu konkurentu rīcību tirgū vai tos informē par lēmumiem vai apsvērumiem par savu paša rīcību tirgū, ja šādā veidā var rasties konkurences nosacījumi, kas neatbilst normāliem attiecīgā tirgus nosacījumiem [8].

33. Saskaņā ar pastāvīgo judikatūru saskaņota darbība līdzās saskaņošanai starp uzņēmumiem nozīmē atbilstošu rīcību tirgū un cēloņsakarību starp abiem šiem elementiem. Tiek prezumēts, ka – izņemot gadījumu, ja ir pierādījumi par pretējo, kuri ir jāiesniedz minētajiem uzņēmumiem – uzņēmumi, kas piedalās saskaņotajās darbībās un kas turpina darboties tirgū, ņem vērā informāciju, kas iegūta, tiem apmainoties ar saviem konkurentiem, nosakot savu rīcību šajā tirgū, it īpaši tad, ja saskaņošana regulāri ir notikusi ilgāku laika posmu (turpmāk tekstā – "*Anic* prezumpcija") [9].

3 — "*AAA Wrislit*" *UAB*, "*Visveta*" *UAB*, "*Baltic Clipper*" *UAB*, "*Guliverio kelionės*" *UAB*, "*Baltic Tours Vilnius*" *UAB*, "*Kelionių laikas*" *UAB*, "*Vestekspress*" *UAB*, "*Kelionių akademija*" *UAB*, "*Travelonline Baltics*" *UAB* un "*Megaturas*" *UAB*.

4 — "*AAA Wrislit*" *UAB*, "*Vestekspress*" *UAB*, "*Kelionių akademija*" *UAB*, "*Travelonline Baltics*" *UAB*, "*Visveta*" *UAB*, "*Baltic Clipper*" *UAB*, "*Megaturas*" *UAB* un "*Keliautojų klubas*" *UAB*.

5 — Tādai iepriekšējai lietai skat. spriedumu *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:343).

6 — Skat. spriedumu Komisija/*Anic Partecipazioni* (C-49/92 P, EU:C:1999:356, 131. punkts).

7 — Skat. spriedumus *Suiker Unie* u.c./Komisija (no 40/73 līdz 48/73, 50/73, no 54/73 līdz 56/73, 111/73, 113/73 un 114/73, EU:C:1975:174, 26. punkts), kā arī Komisija/*Anic Partecipazioni* (C-49/92 P, EU:C:1999:356, 115. punkts).

8 — Skat. spriedumus *Suiker Unie* u.c./Komisija (no 40/73 līdz 48/73, 50/73, no 54/73 līdz 56/73, 111/73, 113/73 un 114/73, EU:C:1975:174, 174. punkts) un Komisija/*Anic Partecipazioni* (C-49/92 P, EU:C:1999:356, 117. punkts).

9 — Skat. spriedumus Komisija/*Anic Partecipazioni* (C-49/92 P, EU:C:1999:356, 118. un 121. punkts) un *Hüls*/Komisija (C-199/92 P, EU:C:1999:358, 161. un 162. punkts).

34. No judikatūras secināms, ka "*Anic* prezumpciju" – tas ir, prezumpciju par cēloņsakarību starp saskaņošanu un attiecīgo uzņēmumu rīcību tirgū – var arī piemērot viena kontakta gadījumā starp konkurentiem [10].

35. Kā Tiesa nosprieda lietā *T-Mobile Netherlands* u.c., tas, cik bieži, cik regulāri un kādā formā konkurentiem ir jānodibina kontakts, lai panāktu to rīcības tirgū saskaņošanu, ir atkarīgs gan no saskaņošanas priekšmeta, gan attiecīgajiem tirgus apstākļiem. Ja iesaistītie uzņēmumi noslēdz aizliegtu vienošanos ar kompleksu saskaņošanas sistēmu, kas attiecas uz lielu to rīcības tirgū aspektu skaitu, tad var būt vajadzīga regulāra kontaktu uzturēšana ilgākā laikposmā. Turpretim, ja darbību saskaņošana attiecas uz kādu konkrētu aspektu, veicot vienreizēju rīcības tirgū koriģēšanu saistībā tikai ar vienu konkurences parametru, tad arī vienreizēja kontaktēšanās var būt pietiekama, lai īstenotu attiecīgo uzņēmumu paredzēto pret konkurenci vērsto mērķi [11].

36. Turklāt tāpat kā pret konkurenci vērsta līguma gadījumā konkrēto seku ņemšana vērā ir lieka, ja ir redzams, ka to mērķis ir nepieļaut, ierobežot vai izkropļot konkurenci [12].

B – *LESD 101. panta 1. punkta interpretācija*

37. Ar diviem jautājumiem, kurus es piedāvāju analizēt kopā, iesniedzējtiesa būtībā jautā, vai LESD 101. panta 1. punkts interpretējams kā tāds, kas nozīmē, ka saskaņota darbība aptver situāciju, kurā vairākas ceļojumu aģentūras lieto kopīgu rezervācijas sistēmu un šīs sistēmas administrators publicē paziņojumu, informējot tās lietotājus, ka klientiem piemērojamās atlaides tiks ierobežotas līdz vienādai maksimālajai likmei, un šim paziņojumam seko tehnisks ierobežojums atlaides likmes izvēlei.

38. Iesniedzējtiesa attiecīgi vaicā, vai un, ja tā ir, kādos apstākļos ceļojumu aģentūras, kuras uzzināja par šo nelikumīgo iniciatīvu un kuras turpināja lietot rezervācijas sistēmu, var saukt pie atbildības par LESD 101. panta 1. punkta pārkāpumu.

39. Atbilstoši pastāvīgajai judikatūrai [13] saskaņota darbība aptver trīs veidojošos elementus: pirmkārt, saskaņošanu starp uzņēmumiem, otrkārt, rīcību tirgū un, treškārt, cēloņsakarību starp abiem elementiem.

40. Šī lieta galvenokārt attiecas uz pirmo no šiem elementiem: saskaņošanu starp uzņēmumiem.

41. Būtībā, ja ir pierādīta saskaņošana, pārējos divus elementus – rīcību tirgū un cēloņsakarību – nav grūti pierādīt, pamatojoties uz šīs lietas faktiem. Saskaņā ar "*Anic* prezumpciju" patieso rīcību tirgū var prezumēt attiecībā uz tiem uzņēmumiem, kuri piedalījās saskaņotās darbībās un kuri palika tirgū. Turklāt šajā lietā rīcību tirgū var secināt no tā, ka atlaides likmes ierobežojumi tika ieviesti ar tehniskiem līdzekļiem un tika automātiski piemēroti attiecībā uz visām ceļojumu aģentūrām, kuras turpināja lietot *E-TURAS* sistēmu.

42. Jāatzīmē, ka valsts tiesas uzdotie jautājumi neattiecas uz pašas *Eturas* kā aizliegtas vienošanās veicinātājas atbildību. Tiesai vēl jālemj, vai trešā persona, kas nav aktīva attiecīgajā tirgū, bet kalpo vienīgi kā aizliegtas vienošanās sekretariāts, var tikt atzīta par atbildīgu LESD 101. panta 1. punkta pārkāpumā. Šo jautājumu nesen analizēja ģenerāladvokāts N. Vāls [*N. Wahl*] lietā *AC Treuhand* /Komisija, uzskatot, ka LESD 101. panta 1. punkts nav piemērojams tāda konsultāciju uzņēmuma

10 — Šajā ziņā skat. spriedumu *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:343, 59. punkts).

11 — Turpat, 60. punkts.

12 — Skat. spriedumus *Consten* un *Grundig*/Komisija (56/64 un 58/64, EU:C:1966:41, 342. lpp.), *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:343, 29. punkts) un *Dole Food* un *Dole Fresh Fruit Europe*/Komisija (C-286/13 P, EU:C:2015:184, 127. punkts).

13 — Skat. šo secinājumu 33. punktu.

atbildībai, kas nedarbojas attiecīgajā tirgū vai ar to saistītajā tirgū, atbildībai [14]. Es tikai atzīmēšu, ka šī lieta ir atšķirīga no iepriekšējā scenārija, jo *Eturas* ir visu attiecīgo ceļojuma aģentūru līgumiskais partneris, ar kurām tas noslēdzis licencēšanas līgumus, un tas ir arī tiešsaistes rezervācijas licencēšanas tirgū aktīvs uzņēmums, kas ir saistīts ar ceļojuma aģentu tirgu.

43. Tālākajā analīzē es pārbaudīšu juridiskos nosacījumus, lai konstatētu vienošanos starp uzņēmumiem, un arī izskatīšu vairākus saistītos jautājumus: trešās personas vienpusējo rīcību, attiecīgo uzņēmumu iespēju norobežoties no pārkāpuma un atbilstošā pierādīšanas standarta saderību ar nevainīguma prezumpcijas principu.

1) Saskaņošana starp uzņēmumiem

44. Tiesai vēl nav bijusi iespēja izskaidrot apstākļus, kādos vienpusējs paziņojums var novest pie saskaņotas darbības starp adresātiem un nosūtītāju.

45. Saskaņā ar Vispārējās tiesas pastāvīgo judikatūru saskaņotas darbības jēdziens nozīmē savstarpēju kontaktu esamību. Šis nosacījums ir izpildīts, ja viens konkurents izpauž savus nākotnes nodomus vai rīcību tirgū citam konkurentam, kad tas to lūdz vai vismaz pieņem šādu informāciju [15].

46. Manuprāt, saskaņotas darbības jēdziens nozīmē arī savstarpīgumu. Saskaņota rīcība noteikti ir vienošanās rezultāts [16]. Tomēr šīs saskaņas formālisma līmenim nevajadzētu būt atkarīgam no pārāk stingrām prasībām, jo tas vājinātu daudzpusīgumu, kas raksturīgs saskaņotas darbības jēdzienam.

47. Savstarpīgumam it īpaši būtu jāaptver klusējot izteikta piekrišana.

48. Tomēr iespēja secināt klusējot izteiktu piekrišanu un tāpēc noteikt piekrišanas sadarboties – nevis konkurēt – esamību ir atkarīga no saziņas konteksta.

49. Pirmkārt, ja uzņēmums saņem informāciju, kas saistīta ar pretlikumīgu iniciatīvu, un neiebilst pret to, tā piekrišanu šai iniciatīvai var secināt no atbildes neesamības, ar nosacījumu, ka apstākļi ir labvēlīgi, lai klusējot izteiktu piekrišanu. Neiebilšana pret pretlikumīgu iniciatīvu ir nosodāma, jo noteiktos apstākļos adresātu reakcijas trūkums liks otrai pusei vai pusēm domāt, ka adresāts piekrīt pretlikumīgajai iniciatīvai un to ievēros [17]. Tāpēc, lai konstatētu adresāta apzinātu līdzdalību saskaņotās darbībās, jābūt tādam mijiedarbības kontekstam, kurā var uzskatīt, ka adresēts ir sapratis, ka konkurents uzskatīs viņa klusēšanu par piekrišanu un paļausies uz savstarpēju rīcību arī bez atbildes saņemšanas.

50. Otrkārt, ja informācijas nosūtītājs nav konkurents, bet gan trešā persona, tad šāda mijiedarbība var radīt pamatu horizontālas vienošanās noslēgšanai starp konkurentiem tikai tad, ja adresāts ir sapratis, ka trešās personas nodotā informācija nāk no konkurenta vai vismaz ir arī paziņota konkurentam.

51. Tāpēc, lai noteiktu saskaņošanas esamību pamatlietā, kas ietver gan netiešu saziņu ar trešās personas starpniecību, gan skaidras atbildes neesamību, mijiedarbības kontekstam jābūt tādam, ka adresāts ir sapratis, ka pretlikumīgo iniciatīvu ir izteicis konkurents vai vismaz tas ir arī paziņots konkurentam vai konkurentiem, kuri paļausies uz savstarpēju rīcību, pat nesaņemot atbildi.

14 — Skat. ģenerāladvokāta N. Vāla secinājumus lietā *AC-Treuhand*/Komisija (C-194/14 P, EU:C:2015:350).

15 — Skat. spriedumus *Cimenteries CBR* u.c./Komisija (T-25/95, T-26/95, no T-30/95 līdz T-32/95, no T-34/95 līdz T-39/95, no T-42/95 līdz T-46/95, T-48/95, no T-50/95 līdz T-65/95, no T-68/95 līdz T-71/95, T-87/95, T-88/95, T-103/95 un T-104/95, EU:T:2000:77, 1849. punkts) un *BPB*/Komisija (T-53/03, EU:T:2008:254, 153. un 182. punkts).

16 — Tā ir arī taisnība no pilnīgi teorētiska viedokļa, jo "sadarbība [..] pēc definīcijas ir apzināta rīcība"; skat. Black, O., *Conceptual foundations of antitrust*, Kembridža, 2005, 142. lpp.

17 — Šajā ziņā skat. spriedumu *Aalborg Portland* u.c./Komisija (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P un C-219/00 P, EU:C:2004:6, 82. punkts).

52. Iesniedzējtiesai jānoskaidro, vai šāda juridiska analīze ir piemērojama konkrētās lietas faktiem.

53. It īpaši iesniedzējtiesai vispirms jānoskaidro, vai, ņemot vērā neparasto saziņas metodi, var uzskatīt, ka attiecīgie uzņēmumi ir iepazinušies ar 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumu.

54. Šajā ziņā iesniedzējtiesa vaicā, vai var prezumēt, ka *E-TURAS* sistēmas lietotāji zināja par sistēmas paziņojumu.

55. Norādīšu, ka prezumpciju izmantošana konkurences tiesībās ir attaisnojama, ja secinājums ir ļoti iespējams, balstoties uz pieredzē dibinātajiem no tipiskās notikumu gaitas izrietošajiem konstatējumiem un ar nosacījumu, ka prezumpcija ir atspēkojama [18].

56. Ja iesniedzējtiesa uzskatīs, ka pastāv augsta iespēja, ņemot vērā rezervācijas sistēmas pazīmes un pārkāpuma ilgumu, ka saprātīgi uzmanīgs un apdomīgs uzņēmējs uzzinātu par sistēmas paziņojumu un par saistītajiem ierobežojumiem, šī tiesa arī varētu konstatēt, ka šāda secinājuma lielā varbūtība attaisno atspēkojamas prezumpcijas piemērošanu par to, ka attiecīgās ceļojumu aģentūras 2009. gada 27. augustā uzzināja par pretlikumīgo iniciatīvu. Paliek varbūtība, ka attiecīgais uzņēmums nekavējoties neuzzināja par 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumu vai, izņēmuma apstākļos, ka tas vispār par to neuzzināja. Tomēr šajā gadījumā atspēkošanas pienākums ir attiecīgajam uzņēmumam, kurš ir labākā situācijā, lai to izskaidrotu.

57. Tomēr tas, kā valsts iestāde piemēro pierādījumu prezumpcijas, ir noteikts valsts tiesību aktos, ja vien prezumpcija neizriet no LESD 101. panta 1. punkta atbilstoši Tiesas interpretācijai, kas attiecīgi ir piemērojamo ES tiesību neatņemama sastāvdaļa [19]. Manuprāt, pierādījumu prezumpcijas par to, vai ir uzskatāms, ka uzņēmums ir saņēmis un izlasījis noteiktu paziņojumu, neizriet no saskaņotas darbības jēdziena, kā to interpretējusi Tiesa, ne arī tās ir būtiski saistītas ar šo jēdzienu, un tāpēc šādas prezumpcijas ir izskatāmas atbilstoši valsts tiesībām.

58. Tālāk iesniedzējtiesai ir jāpierāda tas, vai var uzskatīt, ka uzņēmumi saprata, ka informācija par atlaižu likmju ierobežojumiem nāca no viņu konkurentiem vai ka vismaz tā tika paziņota viņu konkurentiem, un ka bija ticams, ka šie konkurenti arī paļausies uz savstarpēju rīcību, pat neesot skaidram apstiprinājumam.

59. Manuprāt, paziņojuma veids kā tāds nav būtisks, īpaši tāpēc, ka bija sagaidāms, ka vienošanās dalībnieki izmantos tehnoloģiju piedāvātās iespējas. Tomēr paziņojuma veids var būt nozīmīgs, novērtējot mijiedarbības kontekstu.

60. Šajā ziņā es nepiekrītu Komisijas viedoklim, ka datorizētas sistēmas informatīvo paziņojumu laukā nosūtīto paziņojumu var atzīt par pilnīgi līdzvērtīgu ar citām uzņēmējdarbības pasaules saziņas metodēm, tādām kā piedalīšanās sapulcē vai e-pastu apmaiņa. Sistēmas administratora paziņojumi nav parasts uzņēmējdarbības saziņas kanāls. Turklāt uzņēmumi, kas lieto to pašu datorizēto sistēmu, nav komerciālā dialoga partneri: starp viņiem esošā saikne ir smalkāka nekā saikne starp uzņēmumiem, kas uztur kontaktus e-pastā vai piedalās kopīgās sanāksmēs.

61. Tomēr šajā lietā citi apstākļi līdzsvaro saziņas metodes neparasto dabu.

62. 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojums sniedz skaidru ziņu, ko nevar saprast nekā citādi kā ierosinājumu piedalīties pretlikumīgā pret konkurenci vērstā darbībā. To var secināt gan no šī paziņojuma noteikumiem, gan no paziņojuma veida, ka tas vienlaikus nosūtīts visiem konkurentiem, kas lieto *E-TURAS* sistēmu. Ierosinājums vēl jo vairāk bija ticams, jo tas nāca no trešās personas, kurai

18 — Skat. šo secinājumu 97.–99. punktu.

19 — Šajā ziņā skat. spriedumu *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:343, 50.–52. punkts).

kā kopīgam līgumiskajam partnerim un sistēmas administratoram kopīgā rezervācijas sistēmā bija saikne ar visiem pārējiem sistēmas lietotājiem un arī tehniskās iespējas, lai panāktu saskaņošanas rezultātu. Šo tehnisko līdzekļu izmantošana, ko veica sistēmas administrators, ir ļoti efektīva veicināšanas prakse, kas netieši pierāda saskaņošanas esamību.

63. Tāpēc uzņēmumiem, kas uzzināja par sistēmas paziņojumu, vajadzēja saprast, ka – neizrādot tūlītēju reakciju – ierosinājums automātiski un nekavējoties tiks ieviests attiecībā uz visiem sistēmas lietotājiem.

64. Turklāt attiecīgais konkurences ierobežojums ir nepārprotami horizontāls. Lai konkurenti varētu piemērot vienveidīgu maksimālo atlaides likmi, viņiem ir vajadzīga savstarpēja paļāvība, un uzņēmums atsauktos uz šādu ierosinājumu vienīgi tad, ja šāds ierobežojums tiktu horizontāli piemērots tā konkurentiem. Piekrītot šādam ierobežojumam, attiecīgie uzņēmumi nerīkojas kā konkurējoši tirgus dalībnieki. Tāpēc, manuprāt, prasītāji nevar atsaukties uz vērtīgu analoģiju Tiesas judikatūrā, kas raksturīga vertikālajiem ierobežojumiem, atbilstoši kuriem, ja ražotājs vienpusēji nosaka konkurenci ierobežojošu pasākumu, komerciālo attiecību turpināšana nenozīmē vairumtirgotāju klusējot izteiktu piekrišanu šim pasākumam [20].

65. Turklāt, pretēji prasītāju pamatlietā teiktajam tiesas sēdē, iesniedzējtiesā esošā lieta neatgādina angliski tā saukto "hub and spoke collusion", kas aptver informācijas apmaiņu starp konkurentiem, izmantojot kopīgu tirdzniecības partneri vertikālajās attiecībās, tādās kā saziņa starp izplatītājiem ar kopīga piegādātāja starpniecību [21]. Šādā netiešā apmaiņā papildus jāapsver iesaistīto pušu nodoms, jo sensitīvas tirgus informācijas izpaušanu starp izplatītāju un tā piegādātāju var uzskatīt par tiesisku komercpraksi. Atšķirībā no šāda veida situācijas šī lieta attiecas uz paziņojumu, ko vienlaikus nodeva visiem attiecīgajiem uzņēmumiem viņu kopīgais tirdzniecības partneris un ko, ņemot vērā tā saturu, nekādos apstākļos nevarēja uzskatīt par tiesiska komercdialoga sastāvdaļu.

66. Tā kā šis ierobežojums attiecās uz vienreizēju rīcību tirgus koriģēšanā saistībā tikai ar vienu konkurences parametru, kā noteikts spriedumā lietā *T-Mobile*, ar vienu saziņas gadījumu bija pilnīgi pietiekami, lai sasniegtu šo mērķi [22].

67. Šādos apstākļos – kas jānosaka valsts tiesai – jāatzīst, ka uzņēmums, kas uzzināja par 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumu un kas turpināja lietot sistēmu, publiski nenorobežojoties no pretlikumīgās iniciatīvas un neziņojot par to valsts iestādēm, ir uzskatams par tādu, kas piekritis šai iniciatīvai un tāpēc piedalījies saskaņošanā.

68. Turklāt, tā kā attiecīgā saskaņotā darbība ir mēģinājums ietekmēt brīvu cenas veidošanu, tās mērķis noteikti ir ierobežot konkurenci.

69. Tādējādi nav būtiski tas, vai šai rīcībai bija pret konkurenci vērstas sekas tirgū.

70. Tāpēc atšķirībā no dažu prasītāju pamatlietā argumentiem nav būtiski, vai attiecīgā ceļojumu aģentūra pirms ierobežojuma noteikšanas piemēroja augstāku atlaides likmi, vai arī attiecīgā aģentūra vispār pārdeva kādu ceļojumu, izmantojot *E-TURAS* sistēmu pēc ierobežojuma noteikšanas. Nav arī būtiski, ka ceļojumu aģentūras paturēja iespēju piemērot papildu atlaides individuālajiem klientiem ārpus *E-TURAS* sistēmas. Ikvienam uzņēmumam, kas attiecīgajā periodā turpināja piedāvāt savus pakalpojumus tirgū *E-TURAS* sistēmā, šis ierobežojums varēja potenciāli ietekmēt tā rīcību tirgū, kas ir pietiekami, lai konstatētu tā piedalīšanos pārkāpumā.

20 — Skat. spriedumus *Bayer*/Komisija (T-41/96, EU:T:2000:242, 173. punkts) un *BAI* un Komisija/*Bayer* (C-2/01 P un C-3/01 P, EU:C:2004:2, 141. punkts).

21 — Skat. Odudu, O., "Indirect information exchange: the constituent elements of hub and spoke collusion", *European Competition Journal*, 7. sēj., Nr. 2, 205. lpp.

22 — Skat. šo secinājumu 35. punktu.

71. Tāpēc es uzskatu, ka tādos apstākļos, kādi raksturoti rīkojumā par lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu, uzņēmumi, kas lietoja kopīgu rezervācijas sistēmu un uzzināja par pretlikumīgo iniciatīvu, kura tika darīta zināma 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumā, un kas turpināja lietot sistēmu, ir saucami pie atbildības par piedalīšanos saskaņotās darbībās.

2) Trešās personas iespējamā vienpusējā rīcība

72. Vairāki prasītāji pamatlietā savos rakstveida apsvērumos apgalvo, ka iespējamais pret konkurenci vērstais ierobežojums ir *Eturas* vienpusējās rīcības sekas.

73. Norādīšu, ka apstākļos, kad pretlikumīgo iniciatīvu paziņo trešā persona, kas arī ir attiecīgajā tirgū esošs aktīvs uzņēmums, nevar izslēgt iespēju, ka šīs trešās personas vienpusēja rīcība rezultātā ir radījusi ierobežojumu. Manuprāt, tā varētu būt, ja gan pretlikumīgā iniciatīva, gan saistītās darbības to ieviešanā varētu tikai un vienīgi piedēvēt šai trešajai personai, kas darbojās savās interesēs [23].

74. Tomēr konkrētajā lietā šāds apgalvojums nebalstās uz iesniedzējtiesas lēmumā minētajiem faktiem.

75. Lai gan prejudiciālajā jautājumā ir atsauce vienīgi uz *Eturas* 2009. gada 27. augustā piemērotajiem tehniskajiem ierobežojumiem un saistīto sistēmas paziņojumu, tomēr no lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu skaidri izriet, ka pirms šīm darbībām ir bijusi sagatavojoša saziņa starp *Eturas* un vismaz dažiem attiecīgajiem uzņēmumiem.

76. Pirmkārt, 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumā ir skaidra atsauce uz "[..] ceļojumu aģentūru paziņojumu, ierosinājumu un vēlmju izvērtēšanu [..]" kā skaidrojumu *Eturas* rīcībai. Otrkārt, no rīkojuma par lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu izriet, ka pirms ierobežojumu noteikšanas atlaižu likmēm *Eturas* nosūtīja e-pastu vairākām ceļojumu aģentūrām, lūdzot tās balsot par vispārēju atlaižu likmju samazināšanu, kā arī par noteiktu vēlamo atlaižu likmi, lai gan nav pierādījumu par to, vai attiecīgās ceļojumu aģentūras – izņemot vienu sabiedrību – saņēma šo e-pastu vai atbildēja uz to. Treškārt, *Eturas* direktors apliecināja, ka viņš ir veicis izpēti par pamata atlaidēm rezervācijām tiešsaistes režīmā, lai gan viņš savas liecības vēlāk mainīja.

77. Norādīšu, ka ļoti būtisks faktors lietās par slepenām pret konkurenci vērstām darbībām ir pierādījumu kopums. Pierādījumus, uz kuriem balstās valsts iestāde, lai pierādītu LESD 101. panta 1. punkta pārkāpuma esamību, nekad nav jāaplūko izolēti, bet jāaplūko kopumā [24].

78. Tāpēc, lai arī pierādījumi par sagatavojošu saziņu starp ceļojumu aģentūrām un *Eturas* ir fragmentāri un daži no tiem ir vienkārši norādes, tos nevar pilnībā izslēgt no kopējā pierādījumu kopuma, uz kuriem balstoties varētu noteikt, vai pārkāpums ir pierādīts.

79. Turklāt, lai gan tiesas sēdē prasītāji pamatlietā piedāvāja alternatīvu izskaidrojumu *Eturas* darbībām, proti, ka *Eturas* darbojās, cenšoties uzturēt sistēmas pievilcību vairākām lielām ceļojumu aģentūrām, šis izskaidrojums neizslēdz apgalvojumu, ka tā bija pašu ceļojuma aģentūru iniciatīva un ka *Eturas* rīkojās, tikai lai izdabātu karteļa dalībniekiem, kā uz to norāda lietas materiāli iesniedzējtiesā.

23 — Izteikti teorētiskam piemēram: ja tiešsaistes rezervēšanas operators nolemtu uzņēmumiem, kas izmanto sistēmu, ierobežot cenas nosacījumus, rīkojoties tikai pats savās interesēs, piemēram, lai palielinātu savu ar komisijas maksu saistīto ienākumu līmeni vai lai ierobežotu konkurenci rezervēšanas sistēmu tirgū, man būtu grūti secināt, ka šīs sistēmas izmantotāji ir piedalījušies horizontālajā vienošanās tikai tāpēc, ka tie nav iebilduši pret šādiem ierobežojumiem. Manuprāt, šāda teorētiska rīcība būtu jāanalizē kā vertikālu vienošanos virkne vai kā vienpusēja rīcība, uz kuru, iespējams, attiecas LESD 102. pants.

24 — Šajā ziņā skat. spriedumu *Imperial Chemical Industries*/Komisija (48/69, EU:C:1972:70, 68. punkts) un ģenerāladvokāta B. Vesterdorfa secinājumus lietā *Rhône-Poulenc*/Komisija (T-1/89, EU:T:1991:38, 954. lpp.).

80. Pat pieņemot, ka kopējais komercpartneris, kas veicināja karteli, rīkojās pēc savas iniciatīvas, cenšoties stiprināt savu klientu lojalitāti, mēģinot tiem nodrošināt lielāku peļņu ar konkurences ierobežojumu, tas neizslēdz atbildību karteļa dalībniekiem, kuri klusējot apstiprinājuši šo pretlikumīgo iniciatīvu.

81. Tāpēc šajā lietā, pat pieņemot, ka *Eturas* rīkojās pēc savas iniciatīvas, lai nodrošinātu ceļojuma aģentūru, kas lieto *E-TURAS* sistēmu, lojalitāti, tas neizslēdz secinājumu par saskaņotu darbību starp šīm ceļojumu aģentūrām, jo – pat saskaņā ar šo alternatīvo izskaidrojumu – *Eturas* darbības motivēja tās klientus, kuri klusējot apstiprināja šo iniciatīvu.

3) Norobežošanās no saskaņotas rīcības

82. Līdzīgs jautājums skar attiecīgo uzņēmumu iespēju norobežoties no pārkāpuma.

83. Saskaņā ar pastāvīgo judikatūru valsts iestādei, lai pierādītu, ka uzņēmums ir bijis aizliegtas vienošanās dalībnieks, pietiek pierādīt, ka attiecīgais uzņēmums ir piedalījies sanāksmēs, kurās tikuši noslēgti pret konkurenci vērsti nolīgumi, un nav acīmredzami iebildis pret tiem. Tad uzņēmumam jāiesniedz pierādījumi, lai noteiktu, ka tā piedalīšanās šajās sanāksmēs bijusi bez jebkāda pret konkurenci vērsta nodoma, pierādot, ka tas ir vērsis konkurējošo uzņēmumu uzmanību uz to, ka tas šajās sanāksmēs piedalās ar atšķirīgu redzējumu [25].

84. Apsvērumi, kas ir pamatā šim principam, ir tādi, ka, piedaloties sanāksmē un publiski nenorobežojoties no tās satura, uzņēmums ir ļāvis pārējiem dalībniekiem domāt, ka tas piekrīt šajā sanāksmē nolemtajam un rīkosies saskaņā ar to. Puse, kas netieši apstiprina pretlikumīgu iniciatīvu, publiski nepaziņojot par norobežošanos no tās satura vai nepaziņojot par to administratīvām iestādēm, veicina pārkāpuma turpināšanos un kavē tā atklāšanu. Šī līdzdalība ir pasīva piedalīšanās pārkāpumā, kas līdz ar to var būt pamats uzņēmuma atbildībai [26].

85. Tas, ka uzņēmums nedarbojas atbilstoši šajās sanāksmēs nolemtajam, nav pietiekami, lai to atbrīvotu no atbildības, ja vien tas publiski nenorobežojas no tā, kas tajās ir ticis nolīgts. Turklāt, lai noteiktu uzņēmuma atbildību, nav nozīmes, kāda tam ir loma pret konkurenci vērstajā sistēmā, un tā jāņem vērā, tikai novērtējot pārkāpuma smagumu, kad tiek noteikts naudas sods [27].

86. Manuprāt, šī judikatūra, lai gan sākotnēji bija par netiešu piedalīšanos slepenā sanāksmē, var noderīgā veidā tikt transponēta attiecīgās lietas apstākļos.

87. Uzņēmumam, kas lieto tiešsaistes rezervācijas sistēmu, ko izmanto kā platformu pret konkurenci vērstai darbībai, var būt pieejamas divas efektīvas iespējas, kā atbilstoši Tiesas judikatūrai norobežoties no šādas rīcības: tas var publiski distancēties no pretlikumīgās iniciatīvas satura vai arī ziņot par to administratīvām iestādēm.

88. Jāatzīmē, ka būtu pilnīgi nepamatoti prasīt, lai uzņēmums izteiktu savus iebildumus visiem saskaņotās darbības dalībniekiem. Praksē, ņemot vērā šīs lietas apstākļus, ir diezgan iespējams, ka attiecīgos konkurentus nav iespējams nekavējoties identificēt. Daži prasītāji pamatlietā apgalvoja, ka nezināja, kas ir pārējie *E-TURAS* sistēmas lietotāji.

25 — Skat. spriedumus Komisija/*Anic Partecipazioni* (C-49/92 P, EU:C:1999:356, 96. punkts) un *Aalborg Portland* u.c./Komisija (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P un C-219/00 P, EU:C:2004:6, 81. punkts).

26 — Skat. spriedumu *Aalborg Portland* u.c./Komisija (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P un C-219/00 P, EU:C:2004:6, 82. un 84. punkts).

27 — Skat. spriedumu *Aalborg Portland* u.c./Komisija (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P un C-219/00 P, EU:C:2004:6, 85. un 86. punkts).

89. Tomēr iebildumi jāizsaka publiski jebkādā veidā, kas saprātīgi ir pieejams attiecīgajam uzņēmumam, tas ir, vismaz informējot sistēmas administratoru, kas paziņoja par ierobežojumu, un pārējās sabiedrības, kuru identitāte varētu būt zināma.

90. Attiecīgajam uzņēmumam pietiekami skaidri ir jāizsaka iebildumi pret iniciatīvu un tā nodoms neievērot šo praksi. Tāpēc, piemēram, nebūtu pietiekami, ja attiecīgais uzņēmums ignorētu saziņu vai dotu norādījumus pats saviem darbiniekiem neievērot šo praksi. Tāpat nebūtu pietiekami šai praksei iebilst tikai ar rīcību tirgū – piemēram, kā norādīja daži šīs lietas dalībnieki, piešķirot individuālas atlaides, lai līdzsvarotu vispārējo ierobežojumu. Faktiski bez publiskiem iebildumiem šādu rīcību nevar vienkārši nošķirt no pārējo aizliegtās vienošanās dalībnieku maldināšanas.

91. Savukārt – un pretēji Konkurences padomes izteiktajam viedoklim tiesas sēdē – prasību iebilst pret ierobežojumu nevar paplašināt līdz pat pienākumam pamest tiešsaistes rezervācijas sistēmu.

92. Es piekrītu, ka attiecīgajam uzņēmumam ne tikai jāizsaka savi iebildumi, bet arī jāveic neatkarīga rīcība tirgū. Šajā lietā publiska norobežošanās ietver prasību veikt visas saprātīgās darbības, lai nepiemērotu ierobežojumu, kā, piemēram, informēt klientus savā interneta portālā un, ja šī darbība nav efektīva, ziņot administratīvām iestādēm. Šo pienākumu nevar paplašināt līdz prasībai izbeigt komercattiecības ar *Eturas*, jo tā pārtrauktu tūrisma aģentūras piekļuvi visādi citādi likumīgam izplatīšanas kanālam.

93. Visbeidzot, iebildumi ir jāizsaka pienācīgi un katrā ziņā saprātīgā laika posmā pēc tam, kad ir tapis zināms par pretlikumīgo iniciatīvu. Ja tas nav izdarīts saprātīgā laikā, tad uzņēmuma atbildība iestājas no brīža, kad tas ir uzzinājis – vai kad to ir varēts prezumēt – par šo iniciatīvu.

4) Pierādīšanas prasības un nevainīguma prezumpcija

94. Ņemot vērā iesniedzējtiesas paustās šaubas, noslēgumā vēlos izteikt dažas piezīmes par pierādījumu, kas nepieciešami, nosakot saskaņotu darbību, standartu saderību ar nevainīguma prezumpcijas principu.

95. Atbilstoši Tiesas pastāvīgajai judikatūrai procesos par uzņēmumiem piemērojamo konkurences tiesību normu pārkāpumiem ir piemērojams nevainīguma prezumpcijas princips, kas tagad noteikts Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 48. panta 1. punktā [28].

96. Sistēmā, kur ES konkurences tiesības tiek piemērotas publiski tiesiskajās attiecībās, Komisijai ir jāsniedz atbilstoši pierādījumi, lai juridiski pietiekami pierādītu apstākļus, kas ir pamats LESD 101. panta 1. punkta pārkāpumam. Komisijai šajā ziņā jāsniedz precīzi un saskanīgi pierādījumi [29]. Visas kompetentās tiesas šaubas ir tulkojamas par labu uzņēmumam, par kuru ir pieņemts lēmums saistībā ar pārkāpumu [30].

97. Tomēr nevainīguma prezumpcijas princips konkurences tiesībās neizslēdz atspēkošanas prezumpcijas piemērošanu [31].

28 — Šajā ziņā skat. spriedumus *Hüls*/Komisija (C-199/92 P, EU:C:1999:358, 149. un 150. punkts) un *Montecatini*/Komisija (C-235/92 P, EU:C:1999:362, 175. un 176. punkts).

29 — Skat. spriedumus *Baustahlgewebe*/Komisija (C-185/95 P, EU:C:1998:608, 58. punkts), *BAI* un Komisija/*Bayer* (C-2/01 P un C-3/01 P, EU:C:2004:2, 62. punkts) un *E.ON Energie*/Komisija (C-89/11 P, EU:C:2012:738, 72. un 73. punkts).

30 — Skat. spriedumu *E.ON Energie*/Komisija (C-89/11 P, EU:C:2012:738, 72. punkts).

31 — Analīzei par šādu pieņēmumu izmantošanu konkurences tiesībās skat. ģenerāladvokātes J. Kokotes [*J. Kokott*] secinājumus lietā *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:110, 89.–93. punkts).

98. Šādu prezumpciju piemēri aptver "*Anic* prezumpciju" jeb prezumpciju, saskaņā ar kuru mātesuzņēmums īsteno izšķirošu ietekmi pār tam pilnīgi piederošā meitasuzņēmuma komercdarbības politiku [32]. Tiesa ir arī atzinusi, ka tad, ja Komisija ir pierādījusi, ka uzņēmums ir piedalījies uzņēmumu starpā notikušās sanāksmēs, kurām acīmredzami ir pret konkurenci vērsts raksturs, uzņēmumam ir jāsniedz cits izskaidrojums par šo sanāksmju saturu un jāatspēko Komisijas secinājumi [33].

99. Šīs prezumpcijas nenovirza pierādīšanas pienākumu kompetentās iestādes lēmuma adresātam. Tās ļauj iestādei izdarīt noteiktus secinājumus, pamatojoties uz pieredzē dibinātiem no tipiskās notikumu gaitas izrietošiem secinājumiem [34]. Izrietošos *prima facie* secinājumus var atspēkot ar pretējiem pierādījumiem, pretējā gadījumā ar šiem secinājumiem pietiek, lai ievērotu pierādīšanas pienākuma prasības, kas joprojām ir administratīvajai iestādei. Turklāt šādu pieņēmumu izmantošanu pamato nepieciešamība nodrošināt ES konkurences noteikumu lietderīgo iedarbību, jo bez tās praksē būtu pārmērīgi grūti vai neiespējami pierādīt pārkāpumu.

100. Tā kā šie pieņēmumi izriet no LESD 101. panta 1. punkta, ko interpretējusi Tiesa, un attiecīgi ir ES tiesību neatņemama sastāvdaļa, tie neietilpst valsts procesuālo tiesību autonomijas principa tvērumā [35] un tāpēc ir saistoši valsts iestādēm, kad tās piemēro ES konkurences noteikumus [36].

101. Tāpat šajā lietā Konkurences padome un iesniedzējtiesa, nepārkāpjot nevainīguma prezumpcijas principu, var secināt, ka uzņēmums, kas uzzināja par 2009. gada 27. augusta sistēmas paziņojumu un turpināja lietot *E-TURAS* sistēmu, klusējot piekrita pretlikumīgai iniciatīvai. Attiecīgajam uzņēmumam ir jāiesniedz pierādījumi, ka tas ir iebildis pret šo iniciatīvu, vai jāpierāda, ka saskaņošana nevarēja ietekmēt tā rīcību tirgū.

102. Izdarot šo secinājumu, administratīvā iestāde vai valsts tiesa negroza pierādīšanas pienākumu pretēji tiesībām uz aizstāvību un neatsakās no nevainīguma prezumpcijas.

IV – **Secinājumi**

103. Visu iepriekšējo iemeslu dēļ es iesaku Tiesai uz *Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas* uzdotajiem jautājumiem atbildēt šādi:

LESD 101. panta 1. punkts ir jāinterpretē tādējādi, ka saskaņotas darbības jēdziens aptver situāciju, kurā vairākas ceļojumu aģentūras lieto kopīgu tiešsaistes ceļojumu rezervācijas sistēmu un šīs sistēmas administrators izvieto paziņojumu, informējot tās lietotājus, ka, ņemot vērā attiecīgo uzņēmumu priekšlikumus un vēlmes, klientiem piemērojamās atlaides tiks ierobežotas līdz vienādai maksimālajai likmei, un pēc šī paziņojuma tiek veikti tehniski ierobežojumi sistēmas lietotājiem pieejamās atlaides likmes izvēlē. Uzņēmumi, kas ir uzzinājuši par šo pretlikumīgo iniciatīvu un turpinājuši lietot sistēmu, publiski nenorobežojoties no šīs iniciatīvas vai neziņojot par to valsts iestādēm, ir atbildīgi par piedalīšanos šajā saskaņotajā darbībā.

32 — Skat. attiecīgi šo secinājumu 33. punktu un spriedumu *Akzo Nobel* u.c./Komisija (C-97/08 P, EU:C:2009:536, 60. punkts).

33 — Skat. spriedumus *Aalborg Portland* u.c./Komisija (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P un C-219/00 P, EU:C:2004:6, 87. punkts) un *E.ON Energie*/Komisija (C-89/11 P, EU:C:2012:738, 75. punkts).

34 — Skat. ģenerāladvokātes J. Kokotes secinājumus lietā *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:110, 89. punkts) un *Akzo Nobel* u.c./Komisija (C-97/08 P, EU:C:2009:262, 72. punkts).

35 — Jāatzīmē, ka varētu apgalvot, ka valsts iestādes, piemērojot LESD 101. pantu un LESD 102. pantu, vispārēji saista Tiesas judikatūra par procesuālajām garantijām, kas saistītas ar tiesībām uz aizstāvību atbilstoši konkurences tiesībām. Skat. Kowalik-Bańczyk, K., *Prawo do obrony w unijnych postępowaniach antymonopolowych*, Varšava, 2012, 546. lpp.

36 — Šajā ziņā skat. spriedumu *T-Mobile Netherlands* u.c. (C-8/08, EU:C:2009:343, 50.–52. punkts).